

กาฬโรค ไข้หวัดสเปน : จุดกำเนิดประเพณี แห่เจ้าพ่อ-เจ้าแม่ปากน้ำโพ 2459-2462 Plague and Influenza: beginning of Chinese festival in Paknam pho 1916 - 1919

ณัฐ เดชปั้น
Natth Dejpan

มหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
Master of History, Faculty of Liberal Arts, Thammasat University

บทความชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เรื่อง “ประเพณีแห่เจ้าพ่อ-เจ้าแม่ปากน้ำโพ : การอนุรักษ์และฟื้นคืนการประเพณีของชุมชนปากน้ำโพ อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ ตั้งแต่ ทศวรรษ 2520-ปัจจุบัน” ได้รับ 27 กุมภาพันธ์ 2564 แก้ไข 29 มีนาคม อนุมัติให้ตีพิมพ์ 18 พฤษภาคม 2564

บทคัดย่อ

บทความนี้ศึกษาจุดกำเนิดประเพณีแห่เจ้าพ่อ-เจ้าแม่ปากน้ำโพ ที่มีสาเหตุมาจากโรคอหิวาตกโรคในพื้นที่เมืองนครสวรรค์ระหว่างพ.ศ. 2459 – 2461 ซึ่งบทความชิ้นนี้ได้พยายามให้เห็นถึงต้นกำเนิดของประเพณีแห่เจ้าไม่ได้ถือกำเนิดมาจากการขับไล่โรคอหิวาตกโรค และยังพยายามชี้ให้เห็นถึงปรากฏการณ์ของโรคได้ก่อให้เกิดประเพณีแห่เจ้าหรือพิธีกรรมแล้วนั้น ยังสะท้อนให้เห็นถึงการแพทย์ที่กระจุกตัวอยู่ในกรุงเทพฯ ที่เป็นศูนย์กลางของความเจริญ จนทำให้ผู้คนตามหัวเมืองต้องพึ่งพาอำนาจเหนือธรรมชาติของสิ่งศักดิ์สิทธิ์

คำสำคัญ: โรคระบาด, ประเพณีแห่เจ้าพ่อ-เจ้าแม่ปากน้ำโพ, นครสวรรค์

Abstract

This article studies the origin of Chinese festival in Pak Nam Pho parade tradition. That is caused by disease cholera fall disease in Nakhon Sawan during 1916 - 1918, this article attempts to reflect the origins of the parade tradition, not evicted from cholera. And trying to point out the phenomenon of the disease has caused the tradition of the parade or ritual. It also reflects the medical concentration in Bangkok. That is the center of prosperity until the people in the districts have to rely on the supernatural power of the sacred

Key words: Plague, Chinese festival in Paknam pho, Nakhon Sawan

บทนำ

โรคระบาดเป็นสิ่งที่นำความหวาดกลัวมายังสังคมของมนุษย์มาอย่างยาวนาน เป็นสิ่งที่มนุษย์พยายามเอาชนะมาตลอดประวัติศาสตร์ของมนุษย์ ซึ่งในยุคแรกนั้นมองว่าการเกิดโรคระบาดมาจากสิ่งเหนือธรรมชาติ พระเจ้า ปีศาจ หรือเทวดาดลบันดาล แต่เมื่อวิทยาศาสตร์ได้เข้ามามีบทบาทต่อความคิดของมนุษย์ ทำให้มุมมองต่อโรคภัยไข้เจ็บได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม คือเริ่มมองว่าโรคภัยไข้เจ็บมาจากสิ่งมีขนาดเล็กที่เรียกว่า “เชื้อโรค” ที่ตาเปล่าของมนุษย์ไม่สามารถมองเห็น และคิดค้นวิธีการรักษาและแนวทางการป้องกันโรคภัยเหล่านั้น ซึ่งถือว่าเป็นการพยายามเอาชนะธรรมชาติของมนุษย์

ถึงแม้ว่าวิทยาศาสตร์และการแพทย์จะเข้ามาในสังคมของประเทศสยามเมื่อ รัชกาลที่ 4 และ รัชกาลที่ 5 เพื่อเข้ามาจัดการต่อโรคระบาดของชาวสยาม แต่ไม่อาจจะลบล้างความเชื่อเรื่องโรคร้ายที่เกิดมาจากสิ่งไม่ดีหรือผีสิงทั้งหลายที่เป็นความเชื่อเดิมในพื้นที่นั้นลงไปได้ เนื่องจากการการแพทย์สมัยใหม่ได้ถูกจำกัดไว้ที่กรุงเทพฯ เช่น โรงพยาบาล หรือ ยาที่ทันสมัย จนทำให้ประชาชนตามหัวเมืองยังมีความเชื่อและการรักษาแบบดั้งเดิม คือการอาศัยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำท้องถิ่น โดยการอาศัยอำนาจเหนือธรรมชาติในการปกป้องสังคมของตนจากโรคร้ายและรักษา ไม่ว่าจะเป็นการทรงผี รดน้ำมนต์ หรือการแห่เจ้า เป็นต้น

การอธิบายเกี่ยวกับจุดกำเนิดของประเพณีแห่เจ้าพ่อ-เจ้าแม่ปากน้ำโพไปทิศทางเดียวกัน คือจะกล่าวถึงสาเหตุมาจากโรคระบาดอย่างหวาดกลัวโรคหรือที่เรียกกันในสมัยนั้นว่า “โรคห่า” ซึ่งทำให้เกิดการตีความโดยนักวิชาการที่เขียนงานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นว่าเป็นโรคคอหวนตโรค ที่สร้างความเสียหายต่อชีวิตของคนในตลาดปากน้ำโพ โดยหวาดกลัวโรคที่ระบาดในมณฑลนครสวรรค์ หรือในตลาดปากน้ำโพเองที่ปรากฏในหลักฐานของทางการจะทำให้สามารถเห็นถึงการระบาดที่ร้ายแรงในประวัติศาสตร์ และการรับมือของรัฐ

แต่ถ้าพิจารณาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ จะทำให้เห็นถึงระลอกของโรคที่ระบาดอย่างหนัก ในปี 2459 เริ่มการแห่เจ้าตามความเชื่อของคนจีนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ตลาดที่ตำบลปากน้ำโพ เมืองนครสวรรค์ ตามคำบอกเล่าของผู้คนในท้องถิ่น รวมถึงงานเขียนต่าง ๆ ที่ศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น นครสวรรค์ การแห่เจ้าในครั้งแรกเป็นการแห่เพื่อกำจัดโรคระบาดออกจากชุมชน การระบาดของโรคระบาดในเวลานั้นตามคำบอกเล่าและงานที่ศึกษามาก่อนหน้าก็คือ “โรคคอหวนตโรค” ที่สร้างความหวาดกลัวต่อคนในพื้นที่ ซึ่งความเชื่อถือต่อการแพทย์หรือแม้กระทั่งความก้าวหน้าของการแพทย์สยามไม่สามารถตอบสนองความต้องการของคนในพื้นที่ได้ จึงทำให้เกิดประเพณีการแห่เจ้าเพื่อขจัดสิ่งไม่ดีออกจากชุมชนของตน ดังคำอธิบายของนายภิญโญ นิโรจน์ และอื่น ๆ

“การแห่เจ้าพ่อ-เจ้าแม่ปากน้ำโพ เริ่มครั้งแรกเมื่อใดยังไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัด แต่จากคำบอกเล่าของผู้อาวุโสของชาวไหหลำ นายเตียงตุ่น แซ่กู่ เล่าว่า การแห่เจ้านั้นมีการก่อนโรคระบาด ซึ่งปี 2460 - 2462 ตลาดปากน้ำโพ เกิดคอหวนตโรคระบาดครั้งใหญ่ ทำให้ผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก คนส่วนใหญ่จึงหันไปพึ่งพาสังค์ศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งในครั้งนั้นเจ้าพ่อแควใหญ่ (เจ้าพ่อเทพารักษ์) ได้ประทับทรง ทำพิธีรักษาด้วยการเขียน “ยันต์กระดาศ” หรือ “ฮู้” ให้ติดตัวหรือติดเอาไว้หน้าบ้าน และนำฮู้เผาไฟแล้วเอาถ้ำกระดาศมาทำน้ำมนต์ให้ประชาชนดื่มกินและปะพรมรอบตลาด บริเวณใดทำพิธีแล้วก็ไข้แดงกันไว้ให้ประชาชนไปมาผ่านเส้นทางนี้ได้ ทำให้ผู้คนหายจากโรคระบาดอย่างน่าอัศจรรย์ จึงมีชื่อเสียงเล่าสืบถึงความศักดิ์สิทธิ์จากปากต่อปากเป็นที่เลื่องลือกันไปทั่ว ทำให้ผู้คนศรัทธามากกราบไหว้เพิ่มขึ้นทุกปี”¹

แต่ถ้าหากพิจารณาถึงหลักฐานทางประวัติศาสตร์ว่าในช่วงเวลา พ.ศ.2459 - 2461 มีการระบาดของโรคติดต่ออย่างหนักหน่วงและร้ายแรงเป็นอย่างมาก ซึ่งโรคที่ระบาดในช่วงเวลาดังกล่าวคือ “กาฬโรค” และ “ไข้หวัดสเปน” ที่มีผู้คนเสียชีวิตจากโรคดังกล่าวในพื้นที่ตลาดปากน้ำโพเป็นจำนวนเกือบพันราย ถือเป็นจำนวนมากถ้าเปรียบกับจำนวนประชากรภายในตลาดในสมัยนั้น ซึ่งอาจจะทำให้เกิดความหวาดกลัวและไม่เชื่อถือต่อการแพทย์ในสมัยนั้น จึงทำให้เกิดการหันมาพึ่งพิงอำนาจเหนือธรรมชาติตามความเชื่อ

¹ ภิญโญ นิโรจน์. (2555). *เล่าขานตรุษจีนปากน้ำโพ*. หน้า 11.

ของตนจึงทำให้เกิดการแห่เจ้าเพื่อรักษาหรือขับไล่สิ่งชั่วร้ายของจากชุมชนของตนออก นอกจากปรากฏการณ์ดังกล่าวไม่ได้เกิดขึ้นเพียงในจังหวัดนครสวรรค์เพียงเท่านั้น แต่โรคระบาดยังทำให้เกิดประเพณีที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน เช่นที่ศาลเจ้าเหล่าเอี้ยะกง¹ เมืองสายบุรี² การเกิดเทศกาลกินเจที่ภูเก็ต³

การอาศัยอำนาจการรักษาของร่างทรงเป็นการรักษาโรคของผู้คนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาช้านาน เมื่อการแพทย์ยังไม่สามารถช่วยเหลือชีวิตของผู้คนได้ ร่างทรงดังกล่าวเป็นร่างทรงของเจ้าพ่อเทพารักษ์ (เป็นโถงก) ที่ทำหน้าที่ในการรักษา โดยซึ่งเจ้าพ่อเทพารักษ์ที่เป็นเทพเจ้าประจำศาลเจ้าของชาวไหหลำ คล้ายคลึงกับศาลเจ้าฮีตีเมี้ยวหรือหล่อตี้เบี้ยที่ถนนพลับพลาชัย กรุงเทพมหานคร ที่อาศัยอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนนับถือในการรักษาโรค⁴

ประเพณีแห่เจ้าพ่อ-เจ้าแม่ปากน้ำโพ

เรื่องเล่าของจุดกำเนิดประเพณีแห่เจ้าพ่อ-เจ้าแม่ปากน้ำโพได้ถูกอธิบายตามคำบอกเล่าต่อ ๆ มาของนายเตียงตุ่น แซ่กู่ ที่ได้เล่าการเกิดประเพณีดังกล่าวมีจุดกำเนิดมาจากโรคห่า และได้มีการอัญเชิญเจ้าพ่อเทพารักษ์จากศาลเจ้าแห่งรอบชุมชนและตลาด โดยคำอธิบายดังกล่าวถูกผลิตซ้ำโดยงานเขียนวิชาการเชิงวิชาการ และอื่นๆ โดยงานเขียนเหล่านั้นได้อธิบายและตีความโรคระบาดที่เกิดขึ้นในปี 2459-2461 ซึ่งเป็นปีแรกของประเพณีดังกล่าว ว่าเป็นการระบาดของโรคคอหิวตักโรค ซึ่งการตีความดังกล่าวอาจจะเกิดจากการเข้าใจผิดต่อคำบอกเล่าของนายเตียงตุ่นจนทำให้เกิดการตีความว่าโรคระบาดในสมัยนั้นเป็นโรคคอหิวตักโรค

ดังคำอธิบายของ สุชาติ แสงทอง ใน ประเพณีแห่เจ้าพ่อเจ้าแม่ปากน้ำโพ ให้คำอธิบายต่อการเกิดประเพณีเอาไว้ว่า ในปี 2460 - 2462 ได้เกิดโรคห่า(อหิวตักโรค) และโรคฝีดาษระบาดในเมืองปากน้ำโพ จึงทำให้เกิดการเสียชีวิตของคนในชุมชนปากน้ำโพเป็นจำนวนมาก ด้วยการแพทย์สมัยใหม่ยังไม่เป็นที่แพร่หลายจึงทำให้เกิดการใช้การรักษาแบบดั้งเดิม คือ ยาจีน แต่ไม่สามารถรักษาโรคระบาดได้ จึงได้มีการใช้น้ำปูนขาวลาดตามพื้นเพื่อฆ่าเชื้อโรคและมีการแยกผู้ป่วยออกมา ชาวบ้านจึงหันไปพึ่งพิงสิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยการบนบานต่อเจ้าพ่อเทพารักษ์ ณ ศาลเจ้าริมน้ำเจ้าพระยา และได้มีการเข้าทรงเขียนยันต์กระดาษหรือฮู้ นำไปเผาเพื่อตีเมทินหรือพรมรอบตลาด ซึ่งเป็นจุดกำเนิดของการเริ่มต้นของการแห่เจ้า⁵

สอดคล้องกับงานเขียนของ พระมณฑล ชูโตศรี ใน ศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าพ่อเจ้าแม่ปากน้ำโพที่มีอิทธิพลต่อชีวิตคนไทยเชื้อสายจีน อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ ที่ได้อธิบายต่อการเกิดประเพณีดังกล่าวมาจากโรคคอหิวตักโรคที่ฆ่าผู้คนในชุมชนไปเป็นจำนวนมาก ซึ่งทำให้ชาวบ้านต้องไปบนบานต่อเจ้าพ่อเทพารักษ์ จนมีการทรงเจ้าและเขียนยันต์เพื่อทำการรักษาจนโรคระบาดหายไปจากชุมชน จึงได้เริ่มมีการแห่เจ้าพ่อเจ้าแม่เพื่อเป็นการขอบคุณและระลึกถึง⁶

¹ เจษฎา นิลสงวนเดชะ. (ม.ป.ป.). ศาลเจ้าจีน: ศรัทธาสถานในสังคมไทย. หน้า 59.

² พุมรี อรรถรัฐเสถียร. (ม.ป.ป.). ศาลเจ้าเหล่าเอี้ยะกง ณ เมืองสายบุรี. หน้า 75.

³ จันทรา แกมขุนทด. (2544). ศึกษาประเพณีรอบปีของชาวไทยเชื้อสายจีนในเขตเทศบาลเมืองภูเก็ต อำเภอเมืองภูเก็ต จังหวัดภูเก็ต. หน้า 39.

⁴ เจษฎา นิลสงวนเดชะ. (ม.ป.ป.). ศาลเจ้าจีน: ศรัทธาสถานในสังคมไทย. หน้า 59.

⁵ สุชาติ แสงทอง. (ม.ป.ป.). ประเพณีแห่เจ้าพ่อเจ้าแม่ปากน้ำโพ. หน้า 10.

⁶ พระมณฑล ชูโตศรี. (2549). ศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าพ่อเจ้าแม่ปากน้ำโพที่มีอิทธิพลต่อชีวิตคนไทยเชื้อสายจีน อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต (สาขาสังคมศึกษา). พิษณุโลก: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนครสวรรค์.

รวมทั้งงานเขียนของ **ณัฐพงศ์ กาญจนบัตร** ใน **แนวทางการพัฒนาย่านและชุมชนเมืองนครสวรรค์** ได้อธิบายถึงการเกิดของประเพณีแห่เจ้าไว้ว่าเกิดจากโรคอหิวาตกโรค ระบาดไปทั่วตำบลปากน้ำโพทำให้มีผู้เสียชีวิตเป็นจำนวนมาก เนื่องจากการแพทย์ยังไม่มีควมก้าวหน้า ชาวบ้านจึงหันไปพึ่งพาลี้ภัยศักดิ์สิทธิ์ คือ ศาลเจ้าพ่อเทพารักษ์-เจ้าแม่ทับทิม ซึ่งเป็นศาลเจ้าริมแม่น้ำจนทำให้มีการเชิญเจ้าประทับร่าง และเสกยันต์การดาช นำไปเผาและละลายน้ำดื่มกินจนทำให้โรคระบาดหายไปจากปากน้ำโพ จนทำให้ชาวบ้านเกิดความเลื่อมใส และแห่เจ้ารอบตลาดเพื่อเป็นการนับถือต่อเจ้าพ่อเจ้าแม่¹

จากที่ได้ยกตัวอย่างมานั้น ทำให้เห็นถึงการอธิบายเรื่องการเกิดประเพณีแห่เจ้าพ่อเจ้าแม่ปากน้ำโพ ว่ามาจากการระบาดของ “โรคห่า” ที่ตามคำบอกเล่าของนายเตียงตุ่น แซ่กู่ ซึ่งถูกนักวิชาการตีความว่าโรคห่า เป็นโรคอหิวาตกโรค แต่ถ้าหากพิจารณาตามปีที่มีการจัดงานแห่เจ้าพ่อ-เจ้าแม่ปากน้ำโพในปัจจุบันจะเป็นปีที่ 105 ซึ่งตรงกับปี 2459 โดยในปีนั้นมีการเกิดโรคระบาดร้ายแรงอื่น ๆ ในนครสวรรค์ แต่ถ้าหากการเกิดประเพณีดังกล่าวเกิดจากการระบาดของอหิวาตกโรคจริง ในปีทีใกล้เคียงที่ระบาดในจังหวัดตากและระบดลงมาตามแม่น้ำปิง ที่เกิดในพ.ศ.2461-2468 ซึ่งขัดแย้งกับคำบอกเล่าของคนในท้องถิ่นที่เชื่อว่าโรคระบาดได้หายไปจากชุมชนนครสวรรค์หลังการแห่รอบตลาดปากน้ำโพ และประกอบกับหลักฐานของกระทรวงมหาดไทย ที่รายงานให้เห็นถึงอหิวาตกโรคในปีนั้นว่า “หลักจากการระบาดครั้งใหญ่ อหิวาตกโรคก็ระบาดเป็นวงแคบและไม่ร้ายแรง”²

การระบาดและการควบคุมอหิวาตกโรคของรัฐสยาม

ความรู้เรื่องระบาดวิทยาของสยามได้มีการพัฒนาจากความรู้ของชาวตะวันตก จึงทำให้มีการจัดการกับโรคอย่างมีระบบและแบบแผนมากขึ้น มีการใช้ทั้งการแพทย์สมัยใหม่และยังคงความเชื่อของตนเอาไว้ เช่น การสวมหน้ากากผ้าปิดจมูก การแห่เจ้าเพื่อขับไล่สิ่งไม่มี เป็นต้น โดยในหนังสือรายงานกรมสาธารณสุข จะมีส่วนที่เกี่ยวข้องกับการรายงานเรื่องโรคติดต่อภายในราชอาณาจักร โดยสยามให้จัดอันดับโรคระบาดที่จะต้องแจ้งความกับทางการได้แก่ ไข้ทรพิษ กาฬโรค อหิวาตกโรค และไข้กาฬนกนางแอ่น³ จึงทำให้ต้องมีการบันทึกถึงการระบาดและความรุนแรงของโรค เพื่อที่จะจัดการกับโรคได้อย่างดีขึ้น

เมื่อสยามต้องรับมือกับการระบาดของอหิวาตกโรคอยู่หลายครั้ง โดยเฉพาะสมัยรัชกาลที่ 5 ที่เกิดการระบาดจำนวน 5 ครั้ง⁴ ทำให้มีประสบการณ์ในการรับมือกับโรคดังกล่าว ประกอบกับการเข้ามาของการแพทย์สมัยใหม่ที่มองว่าการเกิดโรคนั้นมาจากเชื้อโรคไม่ใช่มาจากผีหรือปีศาจตามความเชื่อแบบเก่า จึงทำให้สยามเริ่มหันมาจัดการสุขอนามัยของประชาชนและเมือง เพื่อที่จะยับยั้งการเกิดโรคระบาดร้ายแรงที่ทำให้รายชีวิตของผู้คนเป็นจำนวนมาก ซึ่งแนวความคิดเรื่องสุขอนามัยและการรักษาโรคของสยามล้วนได้รับความรู้จากที่ปรึกษาชาวต่างชาติและหมอชาวตะวันตก

หลังจากการระบาดการระบาดครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2428) ในรัชกาลที่ 5 ได้มีการวางรากฐานด้านสุขภาพและอนามัยโดยการสร้างโรงพยาบาลศิริราชพยาบาลขึ้นมา และได้รับแนวความคิดเรื่องการเกิดโรคระบาด

1 ณัฐพงศ์ กาญจนบัตร. (2548). *แนวทางการพัฒนาย่านและชุมชนเมืองนครสวรรค์*. หน้า 90.

2 หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กรมสาธารณสุข กระทรวงมหาดไทย *มร.6 ม/10/1* เรื่อง รายงานกรมสาธารณสุข.

3 *แหล่งเดิม*.

4 ชาติชาย มุกสง. (2563). *จากปีศาจสู่เชื้อโรค: ประวัติศาสตร์การแพทย์กับโรคระบาดในสังคมไทย*. หน้า 59-60.

มาจากสภาพอากาศ สภาพแวดล้อมที่สกปรก และเชื้อโรค¹ เช่น โรคอหิวาตกโรคจะระบาดในช่วงฤดูร้อนที่แม่น้ำลำคลองแห้งและสกปรก โดยโรคนี้จะระบาดจากสัตว์เลี้ยงสุคนและจะระบาดกันเป็นจำนวนมาก² นอกจากนี้สยามยังพยายามอธิบายการเกิดของโรคว่า เกิดจากอาหารที่เน่าบูดและสกปรก นอกจากนี้ยังอธิบายการเกิดอาการท้องเสียที่มาจากกรกินอาหารที่รสชาติจัดและดื่มน้ำมากจนทำให้เกิดอาการท้องเสียขึ้นมาได้³

นอกจากการมองโรคร้ายที่เปลี่ยนไปของผู้นำรัฐสยามที่มองว่าโรคร้ายใช้เจ็บเกิดจากเชื้อโรคและสภาพอากาศ จึงพยายามเสนอองค์ความรู้เกี่ยวกับการปฏิบัติตนเมื่อเกิดอาการป่วย เช่น ระวังเรื่องอาหารการกิน ถ้าเป็นแล้วให้รีบรักษาอย่าปล่อยทิ้ง และอย่าติดโรคจากผู้อื่น โดยรัฐสยามมองว่าอาหารคือหนึ่งในปัจจัยที่ทำให้เกิดโรคระบาดอย่างอหิวาตกโรค จึงได้พยายามให้ความรู้เรื่องการกินเพื่อหลีกเลี่ยงการเกิดโรค เช่น ให้กินน้ำที่จัดสนิทห้ามกินน้ำกร่อย ดื่มน้ำก่อนกิน อย่าน้ำมากจนนำมาซึ่งท้องอืด อย่าน้ำไม่สะอาด อย่าน้ำอาหารที่เซาะท้องเป็นจำนวนมาก เช่น มะม่วงสุก อย่าน้ำอาหารรสจัด อย่าน้ำอาหารที่บูดเสีย อย่าน้ำอาหารจำนวนมากที่ทำให้ท้องเฟ้อ เช่น ผักดิบ และข้าวไม่สุก และสุดท้ายให้สังเกตอาการของตนถ้ามีอาการให้กินสมุนไพรรักษาเบื้องต้น

ในส่วนของการป้องกันการเกิดโรคนั้น สยามได้นำแนวความคิดแบบ “อายุพิศม์”⁴ (ที่มีลักษณะของทฤษฎีที่ว่าโรคร้ายใช้เจ็บต่าง ๆ เกิดจากอากาศที่เป็นพิษ ที่ระเหยมาจากดิน พิษ หรือสภาพแวดล้อมต่าง ๆ เข้าสู่ร่างกายของมนุษย์จนนำมาสู่การเกิดโรคได้) เข้ามาเพื่อจะจัดการกับโรค โดยจะยกข้อการป้องกันของทางการเพื่อแสดงให้เห็นว่าสยามมีองค์ความรู้ในการจัดการโรค เช่น อาหารที่กินจะต้องสะอาดอย่าให้แมลงวันตอม อย่าน้ำเนื้อสัตว์ที่เป็นโรคตาย ต้องรักษาที่อยู่อาศัยให้สะอาด ทำความสะอาดสถานที่สกปรก บ่อน้ำที่ใช้บริโภคต้องสะอาด เวลาเกิดโรคอย่ากินน้ำตามแม่น้ำหรือบ่อที่ยังไม่ได้ต้ม ให้ชุดบ่อใหม่ เมื่อพยาบาลผู้ป่วยโรคนั้นให้ล้างมือให้สะอาด ของเหลวที่ออกจากร่างกายผู้ป่วยไม่ควรทิ้งตามแม่น้ำ เลื้อผ้า และของใช้ส่วนตัวของผู้ที่เสียชีวิตไม่ควรนำกลับมาใช้ อย่าฝังศพคนตายไว้ใกล้บ่อน้ำ และไม่ควรเผาศพที่ตายด้วยโรคนี้อีก 2 ปีหลังจากที่ตาย

จากที่กล่าวมาข้างต้นเห็นได้ถึงมาตรการป้องกันตนเองที่รัฐพยายามเผยแพร่สู่ประชาชนและเห็นได้ถึง การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำของสยามต่อโรคร้าย ซึ่งนำไปสู่การรับมือที่มีประสิทธิภาพต่อการระบาดของโรคระบาดครั้งต่อมาไป อย่างไรก็ตามดูเหมือนว่ามาตรการดังกล่าวจะเป็นที่รับรู้ของประชาชนเพียงในกรุงเทพมหานครเท่านั้น ในส่วนของการจัดการส่วนหัวเมืองอย่างนครสวรรค์ ยังคงมีการพึ่งพาความเชื่อหมอผีและความเชื่อแบบดั้งเดิม⁵

สำหรับมณฑลนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์ พบว่าในปี 2459-2460 มีการระบาดของอหิวาตกโรค 1 ประปราย และไม่มีควมร้ายแรงจนทำให้เกิดความหวาดกลัวในชุมชนมากนัก ดังที่เราจะเห็นได้จากตารางที่ 1

1 แหล่งเดิม. หน้า 107-108.

2 กระทรวงมหาดไทย. (รศ. 125, 1 กรกฎาคม). *เทศาภิบาล*. (1): 4.

3 แหล่งเดิม.

4 ขาดิชาย มุกสง. (2563). *เล่มเดิม*. หน้า 107.

5 วรนาถ แก้วศิริ. (2535). *โรคระบาดในชุมชนภาคกลางของไทย พ.ศ.2440 - 2475 : การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์*. หน้า 119.

ตารางที่ 1 ตารางแสดงจำนวนผู้ป่วยโรคหิวาตโรค ใน พ.ศ.2460

เดือน	ยอดคนป่วย ที่ยกมาจาก เดือนก่อน	ยอดผู้ป่วยใหม่ ในเดือนนี้	รวมยอดผู้ป่วย หายเก่า/ใหม่	รวมยอดผู้ป่วย ที่เสียชีวิตเก่า/ ใหม่	ยอดคง พยายาลอยู่ เมื่อถึงสิ้นเดือน
เม.ย.	-	-	-	-	-
พ.ค.	-	-	-	-	-
ก.ค.	-	-	-	-	-
ส.ค.	-	-	-	-	-
ก.ย.	-	1	-	-	1
ต.ค.	1	1	-	1	1
พ.ย.	1	-	1	-	-
ธ.ค.	-	-	-	-	-

ที่มา: กระทรวงมหาดไทย. (2461, 1 พฤศจิกายน). *เทศาภิบาล*. (25): 136.

การระบาดของกาฬโรคและไข้หวัดสเปนในช่วง 2459-2460

กาฬโรค ที่สร้างความหวาดกลัวให้กับสังคมของมนุษย์และสังคมของชาวสยามเป็นเวลามาช้านาน โดยพาหะเป็นหนู หรือสัตว์เลื้อยคลานด้วยนม นอกจากนี้แล้วนั้นยังมีการติดต่อผ่านระบบทางเดินหายใจ จากมนุษย์สู่มนุษย์ ผ่านละอองฝอย ลมหายใจ เป็นต้น เมื่อมีอาการเจ็บป่วยจากโรคดังกล่าวแล้วนั้น อาการแรกเริ่มจะมีลักษณะคล้ายกับไข้หวัดใหญ่ ซึ่งมีไข้ขึ้นสูง หนาวสั่น แต่เมื่ออาการทรุดลงจะมีลักษณะ ผิวหนังมีตุ่มพอง โดยจะมีตุ่มขึ้นตามรักแร้และขาหนีบทำให้ผู้คนเดินไม่ได้

ไข้หวัดสเปน (Spanish flu) หรือ Influenza มีการคล้ายกับไข้หวัดใหญ่ มีไข้ขึ้นสูง ตัวร้อน หนาวสั่น มีอาการปวดเมื่อยตามร่างกายโดยเฉพาะหลัง ซึ่งลักษณะอาการดังกล่าวจึงทำให้ยากต่อการจำแนกโรค ไข้หวัดสเปนจากไข้หวัดใหญ่ได้

ถ้ายึดตามคำบอกเล่าของคนในท้องถิ่นที่เล่าถึงการเกิดประเพณีแห่เจ้าพ่อ-เจ้าแม่ปากน้ำโพว่า เกิดมาแล้ว 105 ปี ก็ตรงกับ พ.ศ.2459-2460 โรคที่ระบาดอย่างร้ายแรงในขณะนั้นคือโรคกาฬโรคและ ไข้หวัดสเปน (Influenza) ที่ระบาดในสยามเป็นวงกว้างและร้ายแรง ซึ่งในนครสวรรค์ได้มีการบันทึกของ กระทรวงมหาดไทยและกรมสาธารณสุขที่ได้รายงานจำนวนคนตายในนครสวรรค์ในช่วงเวลาเพียง 2 ปีมีจำนวน คนตายมากถึง 776 คน ถ้าเทียบกับจำนวนประชากรในตลาดที่มีไม่เกิน 4,000 คน ซึ่งเป็นจำนวนที่ได้รับตาม คำบอกเล่าของคนในตลาดปากน้ำโพ ซึ่งเป็นการระบาดที่นำมาซึ่งความหวาดกลัวของคนในชุมชนเป็นอย่างมาก

ดังที่จะเห็นได้จากตารางที่ 2 และ 3 การแพร่ระบาดของกาฬโรคที่รายงานกรมสาธารณสุขได้ทำไว้อันหลัง 12 ปี ตั้งแต่ปี 2456-2468 เราจะเห็นว่าการระบาดครั้งใหญ่จะอยู่ในช่วงปี 2459-2460 ที่มีผู้เสียชีวิต ถึง 203 คน ซึ่งการระบาดของกาฬโรคมีอัตราการตายอยู่ที่ร้อยละ 74-80 โดยกรมสาธารณสุขได้วิเคราะห์ว่า “กาฬโรคย่อมเป็นอยู่ตามเมืองสำคัญ ๆ ซึ่งเป็นที่ตั้งของตลาด มีผู้คนยัดเยียดและจัดระเบียบไม่ดี ในเมืองเหล่านี้ มีอยู่หกแห่งคือ ปากน้ำโพและสะพานดำ(จำนวนรวม) โคราช บ้านโป่ง โพธาราม นครปฐม และจันทบุรี”¹ ซึ่งเมืองที่กรมสาธารณสุขได้แจ้งมานั้นจะเป็นเมืองชุมทางการค้าทั้งทางบกทางน้ำ โดยเมืองปากน้ำโพเป็น

¹ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กรมสาธารณสุข กระทรวงมหาดไทย มร.6 ม/10/1 เรื่อง รายงานกรมสาธารณสุข.

ชุมชนการค้าทางรถไฟและทางน้ำที่กระจายสินค้ารับสินค้ารวมถึงโรคระบาดด้วย ประกอบกับความหนาแน่นของบ้านเรือน ความไม่เป็นระเบียบของบ้านเรือน และขาดหลักสุขาภิบาล จึงทำให้เกิดแหล่งเพาะเชื้อและระบาดขึ้น โดยรายงานได้เจาะจงการบันทึกไปที่ชุมชนที่ประชากรหนาแน่นที่สุดในจังหวัดและชุมชนทางการค้า ก็คือ ตลาดปากน้ำโพ ตัวเมืองนครสวรรค์ และสะพานดำ ตลาดรับซื้อสินค้าทางการเกษตรจากทางตอนใต้ของแม่น้ำเจ้าพระยา ประกอบกับลักษณะของบ้านเรือนที่แออัด สภาพแวดล้อมที่อับชื้นทำให้เกิดโรคได้ ซึ่งจะเห็นได้จากปาฐกถาของนายสวัสดิ์ ยูวะเวส สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของจังหวัดนครสวรรค์ ได้กล่าวว่า

“...ในระยะ 20 ปีมานี้ ปากน้ำโพอาศัยพระเพลิง ทำให้เจริญขึ้นถึงสองครั้ง ที่ข้าพเจ้าไฟสำแดง พระเดชให้ปากน้ำโพเจริญขึ้นเพราะ ชันเดิมปากน้ำโพถึงจะเป็นตลาดที่คนพลุกพล่าน หนาแน่น ก็จริง แต่ตลาดก็ยังเป็นห้องแถวไม้ซุบซู่ หลังคาจากหัวจากและสังกะสีขาว ถนนหนทางก็พื้นที่คับแคบขึ้นแฉะ จึงให้เกิดโรคชนิดหนึ่งที่ว่ากาฬโรคประจำปี เป็นที่เกรงขามแก่ปวงชน เพราะปีหนึ่งๆ สังหารชีวิตพ่อค้าประชาชน ตลอดจนนักรบเสียมาก...”¹

การเกิดโรคระบาดนั้นทำให้เกิดเศรษฐกิจตกต่ำและสร้างความเสียหายต่อชีวิตของคนในชุมชน ดังที่ข้อมูลในตารางที่ 2 รายงานให้เห็นถึงการระบาดที่กินระยะเวลาเกือบสองปี ซึ่งได้สร้างความหวาดกลัวต่อคนในพื้นที่เป็นอย่างมาก ประกอบกับระบบสุขาภิบาลและการแพทย์ยังไม่ขยายตัวตามหัวเมืองมากพอ จึงทำยังมีการพึ่งพิงสิ่งศักดิ์สิทธิ์และภูมิปัญญาเพื่อการรักษาคุ้มครองตนจากโรคร้าย

ตารางที่ 2 ตารางแสดงจำนวนคนตายในจังหวัดนครสวรรค์จากกาฬโรคตั้งแต่ปี 2498-2456

ปี	จำนวนคนตาย
2456	8
2457	3
2458	6
2459	155
2460	48
2461	-
2462	32
2463	1
2464	-
2465	1
2466	13
2467	-
2468	-

ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กรมสาธารณสุข กระทรวงมหาดไทย *มร.6 ม/10/1* เรื่อง รายงานกรมสาธารณสุข.

¹ สวัสดิ์ ยูวะเวส. (2535). ปาฐกถาผู้แทนราษฎรเรื่องสภาพจังหวัดต่าง ๆ ม.ป.ท.: ม.ป.พ. อ่างใน วรรณาด แก้วศิริ, “โรคระบาดในชุมชนภาคกลางของไทย พ.ศ.2440 – 2475 : การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์” (ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต) กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. หน้า 94.

ตารางที่ 3 ตารางแสดงจำนวนผู้ป่วยกาฬโรคในจังหวัดนครสวรรค์ พ.ศ. 2460

เดือน	คงพยาบาล ยกมา แต่เดือนก่อน	เกิดใหม่ ในเดือนนี้	รวม หายเก่า ใหม่	รวม ตายเก่า ใหม่	คงพยาบาลอยู่ เมื่อสิ้นเดือน
เม.ย.	4	16		17	3
พ.ค.	3	1	4	5	-
ก.ค.	-	3	-	-	3
ส.ค.	3	4	1	4	-
ก.ย.	-	3	-	2	1
ต.ค.	1	15	2	7	6
พ.ย.	6	11	4	11	2
ธ.ค.	2	-	-	2	-

ที่มา: กระทรวงมหาดไทย. (2461, 1 พฤศจิกายน). *เทศาภิบาล*. (25): 67-75.

การระบาดของไข้หวัดใหญ่สเปน (Influenza) เริ่มเข้ามายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในเดือนมิถุนายน ปี 2461 โดยเส้นทางการเข้ามาของโรคระบาดที่มาจากยุโรป เกิดขึ้นมาจากการโลกเริ่มไร้พรมแดน การเดินทางของผู้คนง่ายมากขึ้นจากการพัฒนาเทคโนโลยี เมื่อมีการเคลื่อนย้ายของผู้คนที่ง่ายมากขึ้น ซึ่งทำให้มีการเดินทางของโรคระบาดได้เร็วมากขึ้น ทำให้การระบาดออกไปเป็นวงกว้างและร้ายแรง ซึ่งถือได้ว่าเป็นโรคที่ระบาดร้ายแรงที่สุดในศตวรรษที่ 20 โดคาคาดการณ์ว่าโรคเดินทางจากยุโรปมายังเอเชียตะวันออกเฉียง เช่น เขตแมนจูเรียและได้ขยายมายังเมืองท่าที่สำคัญอย่าง ฮองกง และเซี่ยงไฮ้¹ ซึ่งการเดินทางของโรคเข้ามายังสยามได้มีการคาดการณ์ว่ามาจากเรือรบของอังกฤษที่ชื่อว่า HMS Whiting ที่ประจำการอยู่แถบทะเลจีนใต้เข้ามาเทียบท่าสยามและยังมีการแข่งขันฟุตบอลกระชับมิตรของทั้งสองประเทศ อาจจะเป็นเหตุให้มีการแพร่กระจายของโรคมากยิ่งขึ้น² โดยการระบาดครั้งนั้นมีจำนวนผู้เสียชีวิตมากถึงเกือบสามหมื่นคนที่ติดเชื้อและมากกว่า 70 เปอร์เซ็นต์จากประชากรทั้งหมด³

โดยการระบาดภายในของประเทศ โรคระบาดมีการเดินทางตามเส้นทางคมนาคมที่สำคัญในสมัยนั้นคือทางรถไฟและท่าเรือ ซึ่งการกระจายของโรคขึ้นอยู่กับความหนาแน่นของประชากรในชุมชน โดยเฉพาะชุมชนที่เป็นชุมชนทางการค้าและเป็นแหล่งกระจายสินค้า เช่น ปากน้ำโพ การระบาดภายในจังหวัดนครสวรรค์หรือตลาดปากน้ำโพที่มีความหนาแน่นของบ้านเรือนและผู้คน อีกทั้งยังขาดสุขาภิบาลที่ดี จึงทำให้มีการติดเชื้อเป็นจำนวนถึง 31,210 คน และเสียชีวิต 553 คน โดยส่วนใหญ่เป็นคนในตลาดปากน้ำโพและสะพานดำ ซึ่งได้สร้างความหวาดกลัวและความไม่แน่นอนของผู้คนในสยาม ถึงแม้ว่าอัตราการเสียชีวิตจะน้อยกว่ากาฬโรคและอหิวาตกโรค แต่วงของการระบาดกว้างและกระจายตัวง่ายกว่า

¹ Kristy Walker. (2014). "The Influenza Pandemic Of 1918 in Southeast Asia". In Tim Harper, Sunil S. Amrith. *Histories of Health in Southeast Asia: Perspectives on the Long Twentieth Century*. page 64.

² สัญญา สุขพนิชพันธ์. (2563). ไข้หวัดใหญ่ในสยามช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1: มุมมองจากสถานการณ์โควิด-19. *ควบคุมโรค*. 46(2): 110.

³ Kristy Walker. (2014). *op.cit.* page 62.

ตารางที่ 4 ตารางแสดงจำนวนผู้ป่วยและเสียชีวิตจากไข้หวัดสเปนในพ.ศ. 2461

มณฑลนครสวรรค์	สำมะโนครัว พ.ศ.2461 (คน)	ป่วย	ตาย
จังหวัดนครสวรรค์	123,839	31,210	553
จังหวัดตาก	55,703	10,087	594
จังหวัดชัยนาท	86,233	30,768	492
จังหวัดอุทัยธานี	59,701	12,595	262
จังหวัดกำแพงเพชร	34,502	18,324	564
รวมทั้งมณฑล	359,978	102,984	2,465

ที่มา: เอกสารจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมสาธารณสุข กระทรวงมหาดไทย มร.6 น/61, (ตุลาคม 2460 - มีนาคม 2461)

ความหวาดกลัวต่อโรคภัยไม่ได้มาจากจำนวนผู้เสียชีวิตเพียงอย่างเดียว แต่ประกอบด้วยการแพทย์ที่ยังไม่สามารถตอบสนองต่อการรักษาหรือความรู้สึกที่ปลอดภัยให้กับคนในชุมชน โดยการรักษาที่ไม่เพียงพอกล่าวคือ การรักษามีเพียงโอสถศาลาหรือสุขศาลาที่เป็นกรพยาบาลจากแพทย์สมัยใหม่ ที่มีการแจกจ่ายยาแผนตะวันตกและแผนไทยตามแต่คนต้องการ ซึ่งไม่สามารถยับยั้งโรคระบาดได้ จึงทำให้ผู้คนในชุมชนหันมาพึ่งพิงอำนาจเหนือธรรมชาติที่คนในท้องถิ่นเคารพ ซึ่งทำให้เกิดประเพณีของคนจีนในชุมชนต่าง ๆ ในเวลาต่อมา เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในระยะเวลาที่ใกล้เคียงกัน เช่น ประเพณีแห่เจ้าในนครสวรรค์ ประเพณีกินเจในภูเก็ต สร้างศาลเจ้าในปัตตานี เป็นต้น

ทรงเจ้ารักษาโรค

ในชุมชนของชาวจีน ตลาดปากน้ำโพปี 2459-2461 ส่วนใหญ่ยังนับถือความเชื่อเรื่องเทพเจ้าดั้งเดิมของตนตามกลุ่มภาษาหรือแหล่งที่มา เช่น ชาวจีนไหหลำจะตั้งศาลเจ้าแม่ทับทิมเพื่อคุ้มครองเวลาเดินทะเล หรือชาวจีนในแถบกวางตุ้งจะนับถือปู่เถ่ากงที่เป็นเทพารักษ์ที่ปกป้องรักษาหรือเจ้าที่ โดยกลุ่มจีนที่มีบทบาทในด้านเศรษฐกิจหรือสังคมสามารถกำหนดความเชื่อของกลุ่มภาษาตนเพื่อเป็นความเชื่อหลักได้ เช่น กลุ่มจีนแต้จิ๋วในตลาดปากน้ำโพ ที่มีบทบาทในด้านเศรษฐกิจจนสามารถเทพเจ้าของตน (ปู่เถ่ากง) ไปไว้ในศาลเจ้าแม่ทับทิมได้และมีผลต่อสังคมนครสวรรค์ จนสามารถนำความศักดิ์สิทธิ์มารักษาโรคได้ผ่านพิธีกรรมต่าง ๆ โดยปู่เถ่ากงเป็นเจ้าที่ท้องถิ่นแต่เดิมของคนจีนในมณฑลกวางตุ้งและฮกเกี้ยนเมื่ออพยพเข้ามาয়นครสวรรค์และพื้นที่อื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ในปิ่นหนับถือปู่เถ่ากงเป็นเทพเจ้าแห่งการเดินเรือ¹ ก็ได้ยกระดับจากเจ้าที่ขึ้นมาเป็นเทพเจ้าคุ้มครองในเขตนั้น ๆ เช่น ในของนครสวรรค์เขตการปกครองเฉพาะในตลาดปากน้ำโพ เมื่อมีการตั้งกิจการค้าขายคนจีนในนครสวรรค์จะขอให้คุ้มครองตนให้ปลอดภัยและการค้าของตนเจริญรุ่งเรือง และในส่วนเจ้าแม่ทับทิมหรือ เจ้าแม่จួយ้วยเนียเป็นเทพแห่งการอุปถัมภ์การเดินเรือของชาวไหหลำ ในอีกส่วนหนึ่งเป็นเทพเจ้าของชาวจีนแต้จิ๋วชื่อว่า “เจ้าแม่เทียนโหวเซี่ยป้อ” ส่วนของชาวฮกเกี้ยนเรียกว่า “เจ้าแม่มาโจ้ว” หรือ “หม่าจู”

¹ ชรรค์ชัย อภิสุภาพ. (2547). ความเชื่อเรื่องศาลเจ้าจีนในเขตเทศบาลนครสงขลา อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา. ปรินญาศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต (สาขาไทยศึกษา). สงขลา: มหาวิทยาลัยทักษิณ. หน้า 56.

เมื่อเกิดเหตุอันตรายต่อผู้คนในชุมชน โดยเฉพาะในสมัยที่การแพทย์ยังไม่ก้าวหน้าทำให้โรคร้ายไข้เจ็บ เป็นสิ่งที่น่ากลัว จึงมีการไปอาศัยเทพเจ้าเจ้าคุ้มครองตนเองและคนในชุมชน โดยเทพเจ้าที่มีการทรงเจ้า ในการรักษาโรคระบาดในปี 2459-2461 เป็นการเข้าทรงของกลุ่มคนจีนในตลาดที่ต้องการรักษาโรคร้าย ในการทรงเจ้าเป็นการทรงของเจ้าพ่อเทพารักษ์หรือปู่เฒ่ากงเพื่อรักษาไข้หวัดสเปน (influenza) และกาฬโรค ที่ระบาดพร้อมกันในช่วงปี 2459-2461 โดยการทรงเจ้าผ่านการประทับร่างทรง ซึ่งปัจจุบันคนที่ประทับร่างทรง จะเป็นคนเดิมที่เคยทรงเจ้าในปีก่อน ๆ โดยการประทับร่าง จะเกิดขึ้นในวันแห่เข้าของเทศกาลตรุษจีน ซึ่ง การประทับร่างนั้นไม่สามารถกำหนดเวลาที่จะประทับร่างของเจ้าพ่อเทพารักษ์ โดยตามคำบอกเล่าของคนในชุมชน ลักษณะของประเพณีดังกล่าวยังคงคล้ายคลึงกับอดีต โดยจุดมุ่งหมายของประเพณีดังกล่าวเพื่อขับไล่สิ่งชั่วร้าย และโรคร้ายออกจากชุมชนราชปากน้ำโพ ถ้าหากมองการแห่เจ้าในปัจจุบันที่ยังคงรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิมรูปแบบ ที่คล้ายคลึงกับในอดีต จะทำให้เห็นถึงการแห่เจ้าพิธีกรรมและเส้นทางการแห่ในอดีตที่อาจจะเปลี่ยนไป ตามการไปการขยายตัวของเมืองแต่ยังคงรักษาเส้นทางเดิมไว้ อาจจะทำให้เห็นถึงภาพพิธีกรรมในอดีตได้

พิธีกรรมจะเริ่มจากการรอร่างทรงประทับร่างของเจ้าพ่อเทพารักษ์ จะมีตัวแทนจากคณะกรรมการ จัดงานการแห่เจ้าพ่อเจ้าแม่ปากน้ำโพ หรือเฒ่าหนึ่ง มาอัญเชิญแห่รอบตลาดตั้งคำบอกเล่าของผู้คนในตลาด ปากน้ำโพว่า “เมื่อเกิดโรคทำ รักษาไม่หาย จึงมีคนไปบนบานเจ้าพ่อเทพารักษ์” โดยอาจจะกล่าวได้ว่าคนที่มาเชิญ คือคณะกรรมการที่รับบทบาทเป็นผู้มาบนบานและอัญเชิญเจ้าพ่อเทพารักษ์แห่รอบตลาดเหมือนครั้งในอดีต จากงานเขียนของ สุชาติ แสงทอง ให้ภาพของการประกอบพิธีกรรมไว้ว่า เมื่อเกิดเสียงสัญญาณเตือน เป็นสัญญาณ ที่แสดงถึงเจ้าประทับทรงร่างชายผู้เป็นม้าทรง จะมีอาการยืนตัวเกร็ง อาเจียน ตัวสั่นและกระโดดเต็น และ เดินหรือวิ่งไปยังโต๊ะที่ปักธูปเทียนบูชาของเจ้าพ่อเทพารักษ์ โดยจะมีเจ้าหน้าที่คอยเปลี่ยนเครื่องทรงที่เตรียมไว้ ให้กลับม้าทรง ที่ประกอบไปด้วย กางเกงขาก๊วย ผ้าคาดหัว เลื้อ ซึ่งเป็นสีแดงทั้งหมด

เมื่อเริ่มพิธีกรรมการปลุกเสกยันต์(ฐ) พี่เลี้ยงจะส่งมิดที่คมสองด้านให้กับร่างทรง ร่างทรงจะใช้มิดนั้น เฆี่ยนเรียนตัวเองให้เลือดไหลออกมา โดยร่างทรงจะถ่มเลือดลงไปในจานหมึก มีพี่เลี้ยงนำกระดาษทรง สีเหลืองผืนผ้าสีเหลือง ร่างทรงจะประทับตาของเจ้าพ่อเทพารักษ์ลงไปในกระดาษแล้วเขียนอักษรด้วยฟูกัน เมื่อเสร็จสิ้นการเขียนยันต์ ร่างทรงจะจัดนำยันต์ไปเผาอบไอน้ำพร้อมทั้งบริการกระดาษซึ่งเป็นการสร้าง น้ำมนต์¹ โดยศาลเจ้าที่รับผิดชอบ ในการประกอบพิธีกรรมดังกล่าวคือศาลเจ้าพ่อเทพารักษ์-เจ้าแม่ทับทิม ของจีนไหหลำที่มีความเคร่งครัดต่อประเพณีและจารีตของตน ทำให้สามารถมองภาพในอดีตผ่านเหตุการณ์ ในปัจจุบัน ซึ่งทำให้เห็นถึงการประกอบพิธีกรรมในอดีตผ่านการปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นระยะทางเวลานาน ของศาลเจ้าพ่อเทพารักษ์ที่ขึ้นชื่อว่ามีเคร่งครัดต่อจารีตของตน

เลือด ที่ใช้ในการเขียนยันต์ เป็นภาพแทนของความศรัทธา ของร่างทรง ที่มีต่อเจ้าพ่อเทพารักษ์ ทำให้ร่างทรงไม่กลัวต่อความเจ็บปวดจึงทำให้เลือดเกิดความศักดิ์สิทธิ์และเป็นตัวแทนพลังอำนาจของเจ้าพ่อ เทพารักษ์ที่เป็นเทพเจ้าในการปกป้องผู้คนจากสิ่งชั่วร้าย ซึ่งทำให้ยันต์ที่เขียนโดยเลือดเกิดความศักดิ์สิทธิ์มีอำนาจ ในการรักษาโรค ขับไล่สิ่งชั่วร้ายสิ่งอัปมงคล นอกจากน้ำมนต์และยันต์ยังมีข้าวสารเสก ที่ใช้ขับไล่สิ่งชั่วร้าย โดยคนจีนจะถือว่าข้าวสารดูดซับความไม่ดีเอาไว้ จึงทำให้มีการหว่านข้าวสารไปตามท้องถนนรอบตลาด ปากน้ำโพหรือตามเส้นทางที่ขบวนเดินผ่าน ซึ่งถือว่าเป็นการขจัดสิ่งชั่วร้ายออกจากชุมชน โดยวัฒนธรรม ดังกล่าวยังปรากฏ ในวัฒนธรรมของเอเชียตะวันออก เช่น เกาหลี ญี่ปุ่น ข้าวเหนียวในจีน เป็นต้น

¹ สุชาติ แสงทอง. (ม.ป.ป.). *ประเพณีแห่เจ้าพ่อเจ้าแม่ปากน้ำโพ*. หน้า 37.

เมื่อถึงช่วงเวลาของการแห่ประทับทรงแล้ว จะมีการอัญเชิญแห่รอบตลาดโดยเดินทางจากศาลเจ้าที่อยู่ฝั่งนครสวรรค์ออก (ตะวันออก) โดยแรกเริ่มของประเพณีการเคลื่อนขบวนของเจ้าพ่อจะเดินทางทางน้ำตามลำแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นเหนือถึงตลาดลาวที่อยู่บริเวณลำน้ำปิง และลงใต้ถึงสะพานดำ จึงถึงจะเริ่มแห่รอบตลาดปากน้ำโพ แต่เมื่อการพัฒนาเส้นทางคมนาคมทำให้เส้นทางทางน้ำเปลี่ยนเล็กน้อย จากที่ต้องอัญเชิญเดินทางทางน้ำเปลี่ยนมาเป็นการเดินทางทางบกผ่านสะพานเดชาติวงศ์เข้าสู่ถนนสวรรค์วิถี นอกจากนี้ บริเวณการแห่ได้ขยาย ไปตามการเติบโตของเมือง เช่น ในอดีต มีการแห่รอบตลาด ปากน้ำโพ ที่อยู่บริเวณ รอบๆ วัดโพธารามจังหวัดนครสวรรค์ แต่เมื่อ เมื่อเกิดการขยายของเมืองทำให้การแห่เจ้าต้องขยายตามไปด้วย กล่าวคือ จากเทศบาลนครนครสวรรค์จนถึงถนนพหลโยธิน ซึ่งเป็นการแห่ไปตามการเติบโตของร้านค้าที่สนับสนุนประเพณีดังกล่าว

เมื่อการแห่เจ้าดำเนินมาถึงตลาด ร่างทรงจะเริ่มพรมน้ำมนต์และชดข้าวสาร ไปตามท้องถนนเพื่อขจัดปีศาจทั้งสิ่งชั่วร้ายซึ่งในอดีตเป็นการขับไล่โรคภัยไข้เจ็บ อย่าง กาฬโรค และใช้หวัดสเปนที่เกิดขึ้นในช่วง พ.ศ.2459-2461 ที่คร่าชีวิตคนในตลาดเป็นจำนวนมากเมื่อเทียบกับประชากรในเวลานั้น โดยในเวลานั้นโรคระบาดถูกมองว่าเป็นสิ่งชั่วร้ายหรือความอัปมงคล จึงต้องนำน้ำมนต์ที่ทำมาจากยันต์ซึ่งถูกเขียนโดยเลือดของร่างทรง ในขณะที่เจ้าพ่อเทพารักษ์ประทับร่าง จึงทำให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถขับไล่ปีศาจหรือโรคระบาดออกจากชุมชนตลาดปากน้ำโพ โดยการแห่เจ้าในอดีตเป็นการแห่เพื่อรักษาโรคระบาดในขณะนั้นซึ่งการแห่เจ้าหรือการฟั่งฟางอำนาจเหนือธรรมชาติเป็นอีกหนทางเลือกของคนในชุมชน เมื่อการแพทย์ของสยามในขณะนั้นไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องการต่อชีวิตของคนในชุมชน โดยการจัดการของรัฐที่มีต่อโรคระบาดคือการแจกยาแผนไทยและยาตะวันตกเพียงเท่านั้น จึงไม่สามารถจำกัดการระบาดของโรคใช้หวัดสเปนได้ประกอบกับประสบการณ์ที่มีต่อโรคระบาดที่เกิดขึ้นก่อนหน้านั้น เช่น การแยกคนป่วย การใช้ปูนขาวละลายน้ำเพื่อล้างตามบ้านเรือน

สรุป

จุดกำเนิดของประเพณีแห่เจ้าพ่อเจ้าแม่ปากน้ำโพตามงานเขียนและคำบอกเล่าของผู้คนในชุมชนได้กล่าวไว้ว่าจุดกำเนิดของประเพณีดังกล่าวมาจากการเกิดโรคระบาดอย่างอหิวาตกโรคจึงทำให้คนในชุมชนหวาดกลัวและเสียชีวิตจำนวนมาก แต่เมื่อพิจารณาและวิพากษ์ต่อหลักฐานแล้วนั้น จะเห็นถึงความเข้าใจผิดต่อคำบอกเล่าของผู้คนในชุมชนที่เรียกโรคระบาดว่าโรคทำจนนำไปสู่ความเข้าใจคลาดเคลื่อนต่อสาเหตุการเกิดประเพณี โดยหลักฐานของรัฐไม่ว่าจะเป็นเอกสารจากกรมสาธารณสุขและวารสารเทศาภิบาลของกระทรวงมหาดไทย ทำให้เห็นถึงการระบาดของกาฬโรคและใช้หวัดสเปน (Influenza) ที่คร่าชีวิตของผู้คนในจังหวัดนครสวรรค์ไปเป็นจำนวนมากถ้าเปรียบเทียบกับจำนวนประชากรในสมัยนั้น

เมื่อการแพทย์ยังไม่เจริญก้าวหน้า การรับมือโรคระบาดของสยามเป็นการแก้ไขไปตามอาการ ซึ่งไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของผู้คนได้ จึงทำให้ผู้คนในท้องถิ่นหันไปพึ่งพิงอำนาจเหนือธรรมชาติในท้องถิ่นหรือตามความเชื่อเดิมของตน ซึ่งลักษณะดังกล่าวยังปรากฏอยู่ในหลายพื้นที่ของไทยที่มีคนจีนอาศัยอยู่หนาแน่น โดยการฟั่งฟางดังกล่าวเป็นการฟั่งฟางของสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อในการรักษาและขับไล่สิ่งชั่วร้ายออกจากชุมชนของตน เพื่อแลกกับการจัดมหรสพและการสักการะทุกปี จึงถือเป็นต้นกำเนิดประเพณีแห่เจ้าพ่อ-เจ้าแม่ปากน้ำโพ

ในปัจจุบันเมื่อมีการระบาดของโรคโควิด-19 ประชาชนในจังหวัดนครสวรรค์ยังคงมีความเชื่อมั่นต่อความศักดิ์สิทธิ์ประจำท้องถิ่นของตน เนื่องจากการสถานการณ์ของสังคมในขณะนั้นยังไม่สามารถหาทางออกจากโรคระบาดได้ จึงมีการฟั่งฟางเหมือนครั้งในอดีต ดังตามที่ปรากฏให้เห็นในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2564 ที่มีการแห่เจ้าเพื่อขับไล่โรคภัยออกจากสังคมของตน โดยพิธีกรรมยังคงมีความคล้ายคลึงเหมือนกับในอดีต

คือมีการอัญเชิญเจ้าพ่อเทพารักษ์และเจ้าแม่ทับทิมจากศาลเจ้าแม่ทับทิมแห่งรอบตลาดปากน้ำโพ มีการใช้น้ำมนต์ และยันต์เพื่อขับไล่โรคภัย ซึ่งยังคงเป็นความเชื่อที่ยังมีอิทธิพลต่อคนในชุมชนเป็นอย่างมาก

บรรณานุกรม

หนังสือและวิทยานิพนธ์

- Kristy Walker. (2014). "The Influenza Pandemic Of 1918 in Southeast Asia". In Tim Harper, Sunil S. Amrith. *Histories of Health in Southeast Asia: Perspectives on the Long Twentieth Century*. Indiana : Indiana University Press.
- ขรรค์ชัย อภิสุภาพ. (2547). *ความเชื่อเรื่องศาลเจ้าจีนในเขตเทศบาลนครสงขลา อำเภอเมืองสงขลา จังหวัดสงขลา*. (ปริญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาไทยศึกษา). สงขลา: มหาวิทยาลัยทักษิณ
- จันทรา แกมขุนทด. (2544). *ศึกษาประเพณีรอบปีของชาวไทยเชื้อสายจีนในเขตเทศบาลเมืองภูเก็ต อำเภอเมืองภูเก็ต จังหวัดภูเก็ต*. (ปริญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกไทยคดีศึกษา). สงขลา: มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- เจษฎา นิลสงวนเดชะ.(ม.ป.ป.). *ศาลเจ้าจีน: ศรัทธาสถานในสังคมไทย*. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
- ชาติชาย มุกสง.(2563). *จากปีศาจสู่เชื้อโรค : ประวัติศาสตร์การแพทย์กับโรคระบาดในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ณัฐพงษ์ กาญจนบัตร. (2548). *แนวทางการพัฒนาย่านและชุมชนเมืองนครสวรรค์*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาการวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต สาขาการวางผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระมณฑล ชูโตศรี. (2549). *ศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าพ่อเจ้าแม่ปากน้ำโพที่มีอิทธิพลต่อชีวิตคนไทยเชื้อสายจีน อำเภอเมืองจังหวัดนครสวรรค์*. (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาสังคมศึกษา คณะศึกษาศาสตร์. พิษณุโลก: มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- พุมรี อรรถรัฐเสถียร. (ม.ป.ป.). *ศาลเจ้าเหล่าเอี้ยะกง ณ เมืองสายบุรี*. ม.ป.ท.: ม.ป.พ.
- ภิญโญ นิโรจน์. (2555). *เล่าขานตรุษจีนปากน้ำโพ*. นครสวรรค์: ริมปิงการพิมพ์.
- วรนาถ แก้วศิริ. (2535). *โรคระบาดในชุมชนภาคกลางของไทย พ.ศ.2440 – 2475 : การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์*. (ปริญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สัณญา สุขพนินันท์. (2563). *ใช้หัตถ์ใหญ่ในสยามช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1: มุมมองจากสถานการณ์โควิด-19*. *ควบคุมโรค*. 46(2): 110.
- สุชาติ แสงทอง. (2542). *ประเพณีการแห่เจ้าพ่อเจ้าแม่ปากน้ำโพ*. นครสวรรค์ : ศูนย์ศิลปวัฒนธรรมสถาบันราชภัฏนครสวรรค์.

เอกสารชั้นต้น

- หอดจดหมายเหตุแห่งชาติ. กรมสาธารณสุข กระทรวงมหาดไทย *มร.6 ม/10/1* เรื่อง รายงานกรมสาธารณสุข. _____ . กรมสาธารณสุข กระทรวงมหาดไทย *มร.6 น/61* เรื่องจำนวนคนเป็นโรคไข้หวัด. (ตุลาคม 2460 – มีนาคม 2461)
- กระทรวงมหาดไทย. (รศ. 125, 1 กรกฎาคม). *เทศาภิบาล*. (1): 4. _____ . (2461, 1 พฤศจิกายน). *เทศาภิบาล*. (25): 136.